

วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนใน
ภาคตะวันออก: กรณีศึกษาเฉพาะชุมชน

ต. เนินหม้อ อ.แก่ง จ. ระยอง*

Political Culture of Community in Eastern

Region: A Case Study of Neunkho

Sub-District, Klaeng District,

Rayong Province

จิตรา สมบัติรัตนานันท์**

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวัฒนธรรมทางการเมือง
ของชุมชนในตำบลเนินหม้อช่วงก่อนการปกครองท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2436-2457
ในช่วงการปกครองท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2457-2537 และในช่วงการปกครอง

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนใน
ภาคตะวันออก: กรณีศึกษาเฉพาะชุมชน ต.เนินหม้อ อ.แก่ง จ.ระยอง (COMMUNITY
POLITICAL CULTURE IN EASTERN REGION: A CASE STUDY OF NEUNKHO
SUB-DISTRICT, AMPHUR KLANG, RAYONG PROVINCE)

**นิสิตบัณฑิตศึกษานักศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา มหาวิทยาลัย
บูรพา, อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์;
รองศาสตราจารย์ภาวดี มหพันธ์.

ท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2537-2552 งานวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ในลักษณะกรณีศึกษาโดยอาศัยข้อมูลจากเอกสาร และการสัมภาษณ์ ผลจากการศึกษาพบว่า วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินซ้อ แบ่งออกเป็น 2 ช่วงใหญ่ๆ คือ วัฒนธรรมทางการเมืองในช่วงแรกของตำบลเนินซ้อมีลักษณะเป็นวัฒนธรรมแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรม วัฒนธรรมทางการเมืองแบบนี้ สืบทอด ผลิตซ้ำ และมีพลวัตมาตั้งแต่ก่อนการเข้ามาของการปกครองท้องถิ่น จนถึง การเข้ามาของการปกครองส่วนท้องถิ่น พลวัตของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรม เริ่มต้นตั้งแต่ระบบนายบ้านบนฐานของการปกครองตนเองของชุมชน มาจนถึงรูปแบบการปกครองท้องถิ่นในรูปแบบกำนันผู้ใหญ่บ้านที่เป็นทางการ โดยยังคงนายบ้านไว้เป็นผู้นำตามธรรมชาติและในท้ายที่สุดก็พัฒนามาเป็นระบบกำนันผู้ใหญ่บ้านบนฐานคุณธรรม

วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินซ้อในช่วงที่สองเกิดขึ้นเมื่อวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมได้รับผลกระทบอย่างเห็นได้ชัดจากการขยายตัวเข้ามาของกลไกรัฐราชการ และเศรษฐกิจทุนนิยมภายนอก เนื่องจากระบบทั้งสองได้นำกลไกใหม่เข้าไปแทนที่กลไกหลักของระบบเครือญาติ และวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน การแทนที่กลไกสมัยใหม่ดังกล่าวได้ลดบทบาทของระบบเครือญาติและวัด ซึ่งเป็นฐานที่มีผลให้เกิดการลดบทบาทของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรม ดังนั้น จึงได้มีการก่อรูปของวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในรูปแบบใหม่ขึ้นมาคือ แนวคิดแบบอุปถัมภ์และแนวคิดแบบทุนนิยม วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินซ้อในช่วงที่สองมีลักษณะเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านเนื่องจากการต่อสู้ระหว่างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่และแบบเก่า คือ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมด้านหนึ่ง กับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอุปถัมภ์และแนวคิดแบบทุนนิยมอีกด้านหนึ่ง การที่เป็นเช่นนั้นเนื่องจากระบบอุปถัมภ์ยังไม่สามารถฝังตัวอยู่ตำบลเนินซ้อจนตกลึก กลายเป็นวิถีชีวิตได้ เพราะผู้นำทางการเมืองภายนอกที่เป็นผู้อุปถัมภ์ไม่ได้แสดงบทบาทเป็นผู้อุปถัมภ์ที่เข้มแข็งจนสามารถเข้าแทนที่วัฒนธรรมชุมชนที่มีอยู่เดิมได้ ในขณะที่เดียวกันแนวคิดแบบหัวการค้าซึ่งเป็นหน่ออ่อนของวัฒนธรรมแบบทุนนิยมแต่ก็ยังไม่สามารถเติบโตจนไปครอบงำวัฒนธรรมทางการเมือง

แบบเก่าได้ เนื่องจากวัฒนธรรมใหม่ได้เข้าไปขัดแย้งและทำลายกลไกหลักของวัฒนธรรมชุมชนโดยตรง คือ วัดและร้านค้าชุมชน ดังนั้น จึงได้เกิดการตอบโต้ของวัฒนธรรมทางการเมืองเก่าและนำมาสู่การดำรงอยู่ของความขัดแย้งของวัฒนธรรมเก่าและวัฒนธรรมใหม่

บทนำ

การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองในวงการวิชาการไทยตั้งแต่อดีตจนมาถึงปัจจุบันให้ความสำคัญต่อหน่วยการวิเคราะห์ในระดับชาติเป็นหลัก เนื่องจากการศึกษาดังกล่าวได้ถูกครอบงำโดยกรอบแนวคิดตะวันตกที่นำเข้ามาในสังคมไทย กรอบแนวคิดดังกล่าวตั้งอยู่บนทฤษฎีวัฒนธรรมทางการเมืองกระแสหลักของกลุ่มนักวิชาการสายแองโกลอเมริกัน เช่น แมกซ์ เวเบอร์, ทาลคอต พาร์สัน, พาเบรียล อัลมอนต์, ซิดนีย์ เวอร์บา, บิงแอม เพาเวลล์ รวมถึงลูเซียน ซาย¹

การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองไทยบนฐานของทฤษฎีตะวันตกได้ใช้ทฤษฎีในลักษณะของแบบแนวคิดเชิงบริสุทธิ (ideal type) ที่แบ่งแนวคิดวัฒนธรรมทางการเมืองออกเป็น 3 แบบ คือ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบคับแคบ (parochial political culture) วัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้า (subject political culture) และวัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วม (participant political culture) ดังนั้น ผลการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองไทยในความเป็นจริง จึงเป็นการผสมผสานระหว่างแบบแนวคิดทั้ง 3 แบบที่กล่าวมาข้างต้น ตัวอย่างเช่น การศึกษาของพลศักดิ์ จิโรกรศิริ² มองว่าวัฒนธรรมทางการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

¹Ronald H. Chicote, *Theories of Comparative Politics: The Search for a Paradigm*. (Boulder, CO: Westview Press, 1981), pp. 218-225.

²พลศักดิ์ จิโรกรศิริ, "ปัญหาการเมืองไทยด้านวัฒนธรรมทางการเมือง" ใน เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการประชุมวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ แห่งชาติ ครั้งที่ 3. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์. 2524), หน้า 1-17.

จนถึงปัจจุบันเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมการเมืองแบบค้ำแคบ แบบไพร่ฟ้า และแบบมีส่วนร่วม

การใช้ทฤษฎีวัฒนธรรมทางการเมืองกระแสหลักดังกล่าวไม่เพียงพอต่อการศึกษาวรรณกรรมทางการเมืองไทย เนื่องจากมีจุดอ่อนที่สำคัญเมื่อพิจารณาจากองค์ความรู้ของไทยศึกษาคือ

1. การให้ความสำคัญแค่เฉพาะอำนาจที่เป็นทางการ แต่ละเลยอำนาจเหนือธรรมชาติและอำนาจเชิงอิทธิพลที่ยังมีบทบาทในการเมืองไทย สมเกียรติ วันทะนะ³ ได้ชี้ให้เห็นว่าความหมายทางการเมืองที่ใช้ในทฤษฎีวัฒนธรรมทางการเมืองกระแสหลักของตะวันตกนั้นตั้งอยู่บนแนวคิดของเดวิด อีสตันที่ว่า การเมือง หมายถึง การใช้อำนาจในการแจกแจงแบ่งปันสิ่งที่มีคุณค่าให้แก่สมาชิกในสังคม

2. ทฤษฎีดังกล่าวมองวัฒนธรรมทางการเมืองไทยว่ามีเอกภาพเป็นเนื้อเดียวกัน (homogeneous) ทั้งสังคม แต่จากการศึกษาวรรณกรรมทางการเมืองโดยนักวิชาการที่ใช้กรอบไทยศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า ในสังคมไทยมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่แตกต่างกัน 3 กลุ่มตามมิติทางประวัติศาสตร์ คือ⁴

1. วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นสูงที่มีศูนย์กลางอยู่ที่พระมหากษัตริย์และพัฒนาสูงสุดมาจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยรัชกาลที่ 5
2. วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการเลือกตั้งควบคู่ไปกับการรัฐประหารและเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
3. วัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้านซึ่งมีลักษณะเป็นประชาธิปไตยของหมู่บ้าน

³สมเกียรติ วันทะนะ, "ประสบการณ์การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเมืองไทย" ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ประสบการณ์ไทยคดีศึกษา หน่วยที่ 1-8. (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, 2534), หน้า 212-213.

⁴นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมทางการเมืองไทย" ใน เอกสารการประชุมวิชาการ วัฒนธรรมการเมือง จริยธรรม และการปกครอง. (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, 2550), หน้า 3-22.

ทฤษฎีวิวัฒนาการทางการเมืองไทยบนกรอบคิดตะวันตกดังกล่าวมีจุดอ่อนที่สำคัญโดยตัวของมันเองอยู่บนฐานทางวิวิธวิทยาที่มีปัญหา 4 ประการด้วยกัน คือ

1) เป็นการศึกษาที่ลดทอนมิติทางวัฒนธรรม (reductionism) งานวิชาการกระแสหลักที่ใช้แนวการวิจัยสำรวจเชิงปริมาณ ได้ลดทอนมิติทางวัฒนธรรมเป็นเพียงการรวบรวมตัวเลขทางสถิติเกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิดของปัจเจกชนโดยให้ความหมายวัฒนธรรมทางการเมืองว่า หมายถึง ทศนคติ ความเชื่อ และความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อระบบการเมืองและส่วนต่างๆ ของระบบการเมือง

การลดทอนมิติทางวัฒนธรรมดังกล่าวจึงไม่อาจทำความเข้าใจวัฒนธรรมทางการเมืองได้อย่างลึกซึ้งซึ่งทั้งความหมายในแง่ที่เป็นวิถีชีวิต (way of life) หรือระบบคิด (way of thinking) ซึ่งมีลักษณะเป็นแนวคิดแบบองค์รวม (group concept) ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของสุจิต บุญบงการ⁵ ได้ทำการวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของนิสิตนักศึกษา ซึ่งถือว่าเป็นงานวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองของไทยในยุคแรกๆ เป็นการวิจัยเชิงสำรวจโดยใช้กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นิสิต นักศึกษาปีสุดท้ายของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 3 กลุ่ม จำนวน 372 คน จากข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามแล้วมาวิเคราะห์ในเชิงสถิติพบว่า นิสิตนักศึกษามีความสนใจทางการเมืองพอสมควรอันเนื่องมาจากมีการศึกษาสูง แต่ความสนใจก็มีได้มีมากถึงขนาดทำให้เขาเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับทางการเมืองอย่างแข็งขัน จึงสรุปได้ว่า นิสิตนักศึกษาก็ยังมีความเฉื่อยชาทางการเมืองอยู่

2) เป็นการศึกษาที่สะท้อนอคติทางวัฒนธรรม (cultural bias) งานวิชาการกระแสหลักตั้งอยู่บนฐานคิดในเชิงปทัสฐานที่มีเป้าหมายการพัฒนาไปสู่ภาวะทันสมัยแบบตะวันตกโดยเชื่อมวัฒนธรรมทางการเมืองเข้ากับ

⁵สุจิต บุญบงการ, "วัฒนธรรมทางการเมืองของนิสิตศึกษา" ใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และพลศักดิ์ จีระโกศิริ (บรรณาธิการ), *วัฒนธรรมทางการเมืองไทย*. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2524)

การพัฒนาทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของสหรัฐอเมริกา อคติในทางวัฒนธรรมเช่นนี้มีสาเหตุมาจากการที่นักวิชาการกระแสหลักนำทศรูปของวัฒนธรรมทางการเมืองของประเทศหนึ่งไปใช้กับอีกประเทศหนึ่งโดยละเลยลักษณะเฉพาะเจาะจง (the particular) ของแต่ละวัฒนธรรม

3) เป็นการศึกษาที่ขาดการวิเคราะห์ความเป็นเหตุเป็นผล แนวคิดวัฒนธรรมทางการเมืองกระแสหลักนั้นมีลักษณะทางทฤษฎีที่สำคัญคือ เป็นแนวคิดที่มีลักษณะเชิงพรรณนา (description) เป็นสำคัญ ดังนั้นจึงมิได้วิเคราะห์ให้ลึกถึงความเหตุนั้นเป็นผลของปรากฏการณ์ดังกล่าว การละเลยการอธิบายในการวิเคราะห์สาเหตุ (explanation) ทำให้ผลการศึกษา มีคุณค่าในทางวิชาการค่อนข้างน้อย ตัวอย่างเช่น การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองไทยระหว่างปี พ.ศ. 2510-2522 มีข้อสรุปตามแนวคิดวัฒนธรรมทางการเมืองของอัลมอนต์ และ วอร์บา พบว่าวัฒนธรรมทางการเมืองไทยน่าจะจัดอยู่ในประเภทแบบไพร่ฟ้าผสมผสานกับแบบมีส่วนร่วมโดยไม่สามารถวิเคราะห์ให้เห็นถึงสาเหตุว่า ทำไมถึงเป็นเช่นนั้น⁶

4) เป็นการวิเคราะห์ความเป็นอิสระ (autonomy) ของวัฒนธรรมทางการเมืองที่เป็นเอกเทศจากบริบททางสังคม กล่าวคือนักวิชาการกระแสหลักเชื่อว่าวัฒนธรรมเป็นระบบคุณค่าร่วมกันของมนุษย์ ที่มีแก่นแท้แน่นอนตายตัว (essence) และดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเองโดยไม่เปลี่ยนแปลงจากปัจจัยภายนอก แต่ในขณะเดียวกันวัฒนธรรมกลับเป็นตัวกำหนดทุกสิ่งทุกอย่าง (cultural determinism) ดังนั้น นักวิชาการกระแสหลักจึงมักมองปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นปัจจัยอิสระที่โดดเด่นจากปัจจัยอื่นและเป็นตัวกำหนดมิติอื่นๆ ของสังคม การคิดวิเคราะห์เช่นนี้เป็นการไม่ตระหนักว่าวัฒนธรรมทางการเมืองนั้นเป็นปัจจัยอิสระที่มีความสัมพันธ์

⁶จุมพล หลิมพานิช, "วัฒนธรรมทางการเมืองกับการพัฒนาทางการเมือง" ใน เอกสารการสอนชุดวิชา หลักรัฐศาสตร์และการบริหาร เล่มที่ 1 หน่วยที่ 1-8. (นันทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2532), หน้า 367.

กับวัฒนธรรมของสังคมทั้งหมด ตัวอย่างเช่น การมองว่าวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นปัจจัยเดียวที่จะนำไปสู่การพัฒนาทางการเมืองแบบประชาธิปไตย

จากจุดอ่อนของการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองไทยบนฐานวิธีวิทยาดังกล่าว ผู้วิจัยได้เลือกทำวิทยานิพนธ์เพื่อศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้านเนื่องจากชุมชนหมู่บ้านเป็นวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน และเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคมไทย ดังนั้น จึงแตกต่างจากการศึกษาที่ผ่านมาซึ่งเน้นหน่วยการวิเคราะห์ในระดับประเทศโดยเชื่อว่าสังคมไทยมีเอกภาพเป็นเนื้อเดียวกันหมดตามที่กล่าวข้างต้น

ผู้วิจัยได้ใช้กรณีศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชน ต.เนินซ้อ อ.แก่ง จ.ระยอง ชุมชนตำบลเนินซ้อเป็นเครือข่ายหมู่บ้านที่ประกอบด้วย 9 หมู่บ้านโดยมีอายุยาวนานมากกว่า 240 ปี และมีระบบเครือญาติเป็นพื้นฐานของชุมชน ดังจะเห็นได้จากการก่อตั้งชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งมีตระกูลที่เป็นผู้บุกเบิก เช่น ตระกูลงามสม ชาญเขียว เจริญรื่น มั่งคั่ง รัตนพงศ์ ประมวล รัตนวิจิตร รื่นรมย์ ดินาน ก่อแก้ว เจ็อจุน ไกรทอง เป็นต้น⁷

นอกจากนี้ ตำบลเนินซ้อยังมีลักษณะพื้นฐานเช่นเดียวกับชุมชนอื่นในแถบชายฝั่งทะเลตะวันออกที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม คือ การเข้ามาของกลไกของรัฐตั้งแต่โรงเรียน สถานีอนามัย การปกครองท้องถิ่น การปกครองท้องถิ่น การแทรกแซงของระบบทุนนิยมในชุมชนโดยผ่านถนน ไฟฟ้า ดังนั้น จึงสามารถเป็นตัวแทนวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนภาคตะวันออกได้เป็นอย่างดี

⁷พิน แม่นหมาย, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 บ้านเนินซ้อ และปราชญ์ของชุมชน ต.เนินซ้อ, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2551; บุญผา รัตนพงศ์, อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียน วัดคงคาราราม, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2551; สำออย รัตนวิจิตร, ประธานกลุ่มประมง พื้นบ้านหมู่ที่ 4, 8 และ 9, สัมภาษณ์, 4 พฤศจิกายน 2551.

วัตถุประสงค์และวิธีวิทยาการวิจัย

การวิจัยในวิทยานิพนธ์นี้ได้เลือกวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชน ต.เนินซ้อ อ.แก่ง จ.ระยอง โดยกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ดังนี้คือ

1. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในตำบลเนินซ้อช่วงก่อนการปกครองท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2436-2457
2. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในตำบลเนินซ้อในช่วงการปกครองท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2457-2537
3. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในตำบลเนินซ้อในช่วงการปกครองท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2537-2552

การวิจัยในครั้งนี้ตั้งอยู่บนวิธีวิทยาแนวไทยศึกษาในฐานะทางเลือกของการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองเพื่อแก้ไขจุดอ่อนของแนวคิดตะวันตก กระแสหลักดังกล่าวข้างต้น วิธีวิทยาแนวไทยศึกษามีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้คือ

1. การศึกษาแบบสหวิทยาการ (multidisciplinary approach) ในที่นี้มิได้หมายถึง การศึกษาที่เริ่มจากการแยกสังคมออกเป็นมิติต่างๆ ก่อน คือ มิติทางด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง และด้านวัฒนธรรมโดยใช้การศึกษาตามสาขาวิชาต่างๆ เช่น รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยา เป็นต้น หลังจากนั้นจึงได้เชื่อมสาขาต่างๆ ในลักษณะที่เรียกว่า การศึกษาข้ามสาขาวิชา (interdisciplinary approach) แต่การศึกษาแบบสหวิทยาการในที่นี้หมายถึง การศึกษาที่ตั้งอยู่บนฐานคิดว่า สังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบตั้งแต่จุดเริ่มต้นโดยมิได้แยกออกเป็นมิติต่างๆ ดังนั้น จึงต้องใช้การศึกษาแบบองค์รวม^๑
2. การศึกษาเชิงพื้นที่ (area studies) การศึกษาแบบสหวิทยาการที่นำมาใช้ในไทยศึกษามีลักษณะสำคัญคือเป็น การศึกษาเชิงพื้นที่^๒ พื้นที่ในที่นี้

^๑ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการปฏิวัติขนาดครอบครัวในประเทศไทย. (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยและตำรา มหาวิทยาลัยเอริก, 2542), หน้า 15-16.

^๒อานันท์ กาญจนพันธุ์, บทบาทของนักวิจัยและทุนวิจัยอเมริกันในการสร้างกระบวนการทัศน์ไทยศึกษา. (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2548), หน้า 261.

ไม่ใช่เพียงพื้นที่ทางกายภาพที่ผูกติดกับหน่วยทางภูมิศาสตร์ แต่รวมหมายถึงพื้นที่ทางสังคมที่มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และกลุ่มชนต่างๆ ดังนั้นจึงเป็นทั้งเรื่องของปฏิบัติการความเคลื่อนไหวและกระบวนการ กล่าวโดยสรุปแล้ว การศึกษาในเชิงพื้นที่ในที่นี้เป็นการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับไทยศึกษาโดยถือว่าพื้นที่ทางสังคมที่ศึกษาเป็นบ่อเกิดของความรู้จากวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ดังกล่าว

3. **แนวการศึกษาวัฒนธรรมภายใต้บริบททางสังคม (contextualization)** การศึกษาวัฒนธรรมในที่นี้หมายถึง การศึกษาวัฒนธรรมโดยเชื่อมโยงกับเงื่อนไขทางบริบทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นบริบททางประวัติศาสตร์ บริบททางระบบนิเวศ และบริบททางสังคม แนวการศึกษาเช่นนี้จึงให้ความสำคัญต่อปัจจัยทางวัฒนธรรมว่ามีความเป็นอิสระในการกำหนดปัจจัยอื่นๆ ระดับหนึ่ง (relative autonomy) ดังนั้น วัฒนธรรมจึงมีบทบาทภายใต้บริบทเศรษฐกิจการเมือง ระเบียบนิเวศ และประวัติศาสตร์

4. **การมองวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นการสร้างความหมายทางสังคม (social construction)** การมองวัฒนธรรมเช่นนี้ให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตและระบบคิดที่มนุษย์เป็นผู้สรรค์สร้างขึ้นจากการใช้ความคิดสร้างสรรค์ขึ้นมา ดังนั้น ในสังคมหนึ่งจึงอาจมีวัฒนธรรมจากการสร้างสรรค์ของกลุ่มชนต่างๆ ได้หลากหลายความหมาย กล่าวโดยสรุปแล้วจึงเป็นการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองที่เห็นความหลากหลายของวัฒนธรรมแตกต่างกันตามกลุ่มชน

ส่วนวิธีการศึกษาจะใช้การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารและการสัมภาษณ์เป็นหลัก ในการตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยจะใช้หลักการสามเส้า (triangulation) คือ การตรวจสอบจากผู้ให้ข้อมูลที่มีจุดยืนต่างกัน เช่น กลุ่มน้ำเค็ม กลุ่มน้ำจืด เป็นต้น การตรวจสอบจากแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน เช่น จากเอกสาร จากการสัมภาษณ์ เป็นต้น การตรวจสอบโดยการเก็บข้อมูลเดียวกันในช่วงเวลาที่ต่างกัน เช่น สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลเดียวกันแต่ห่างกัน 2 สัปดาห์หรือ 1 เดือน เป็นต้น และการตรวจสอบโดยการเก็บข้อมูลเดียวกันในสถานที่ต่างกัน เช่น สัมภาษณ์

ผู้ให้ข้อมูลหลักคนเดียวกัน ณ สถานที่ที่แตกต่างกัน ได้แก่ ที่วัด ที่บ้าน ที่ร้านอาหาร หรือ ร้านกาแฟนอกชุมชน เป็นต้น ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลนั้น จะเป็นการตีความปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมโดยมีรูปแบบการวิเคราะห์ คือ การวิเคราะห์เพื่อแบ่งช่วงเวลา (periodization) การวิเคราะห์ความคิดความเชื่อ และการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทางการเมือง

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์สามารถแบ่งออกเป็นหัวข้อย่อยได้ 3 หัวข้อ ดังนี้

1. วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนตำบลเนินซ้อในช่วงก่อนการปกครองท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2436-2457

วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินซ้อในช่วงก่อนการปกครองท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2436-2457 นั้นเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำ อาวุโสบนฐานคุณธรรมเนื่องด้วยการทำงานส่วนรวมของชุมชนประกอบด้วย วิถีชีวิตหลักที่สำคัญ 2 ประการคือ พุทธศาสนาแบบชาวบ้านและระบบเครือญาติ

พุทธศาสนาแบบชาวบ้านเป็นฐานคิดการทำงานส่วนรวมของชุมชนในอดีต ได้แก่ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมที่มองผลการกระทำของมนุษย์เป็นเรื่องบุญ-บาป มีคุณค่าที่สำคัญ เช่น

- 1) คุณค่าเรื่องการรักษาศีล "ผมเป็นชาวนา เวลาไถนาวันพระยังไม่ไถนาเพราะควายจะไปเหยียบสัตว์เล็กในนาตาย"¹⁰
- 2) คุณค่าเรื่องหิริโอตตัปปะและขันติ "หิริ คือความละเอียดต่อบาป โอตตัปปะคือความเกรงกลัวต่อบาป ทำคนให้งาม ขันติคือความอดทน 3 อันนี้แหละที่เอามาสอนลูกสอนหลาน"¹¹

¹⁰พิน แม่นหมาย, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 บ้านเนินซ้อ และปราชญ์ของชุมชน ต.เนินซ้อ. สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552.

¹¹พิน แม่นหมาย, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 บ้านเนินซ้อ และปราชญ์ของชุมชน ต.เนินซ้อ. สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551.

3) คุณค่าเรื่องพรหมวิหาร 4 “คำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น พรหมวิหาร 4 ถ้าปฏิบัติได้ก็จะมีความรุ่งเรืองในชีวิตเพราะเราเมตตาต่อเค้า เค้าก็เมตตาต่อเรา ทำให้คนเรามีใจผูกพันซึ่งกันและกัน”¹²

ระบบเครือญาติในฐานะที่เป็นสถาบันของชุมชนที่นำโดยผู้อาวุโสใน ตำบลเนินฆ้อ มีลักษณะที่สำคัญคือ ความเป็นญาติทางสายโลหิต การโยงกัน ด้วยการแต่งงาน และการนับญาติสมมติหรือญาติขยายวงศ์ ระบบเครือญาติ ของตำบลเนินฆ้อมีบทบาทที่สำคัญทางด้านเศรษฐกิจในหมู่บ้านต่างๆ ดังนี้

1. การเอาแรง การเอาแรงอยู่บนฐานของระบบเครือญาติเป็นการ ร่วมมือกัน มีลักษณะแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกันระหว่างชาวบ้านในแต่ละ หมู่บ้านของตำบลเนินฆ้อ ภายใต้เงื่อนไขการมีเทคโนโลยีในการผลิตอยู่ใน ระดับต่ำ เช่น การให้ควายเฝ้าโดยพึ่งน้ำฝนตามธรรมชาติ เป็นต้น กิจกรรม ที่เอาแรงกันในตำบลเนินฆ้อที่สำคัญ ได้แก่ การเอาแรงกันในการทำนา การสร้างบ้าน การจัดงานของครอบครัว¹³ ตัวอย่างเช่น การเอาแรงในการ สร้างบ้านของตำบลเนินฆ้อในอดีตต้องอาศัยการพึ่งพาแรงงานของกันและกัน ระหว่างชาวบ้านตั้งแต่ต้นจนกระทั่งสร้างบ้านเสร็จเรียบร้อยโดยอาศัย ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในตำบลเนินฆ้อ เช่น การตัดไม้ในป่าหรือการ นำใบซ้อซึ่งมีมากในตำบลเนินฆ้อมาเย็บเป็นหลังคา เป็นต้น

2. บทบาทของเครือญาติในการจัดระบบสวัสดิการของชุมชนในอดีต กล่าวคือ การผลิตของชาวบ้านในตำบลเนินฆ้อในอดีตเป็นกระบวนการ ที่ต้องพึ่งพาธรรมชาตินอกเหนือจากการที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ดังนั้น ในบาง ช่วงชาวบ้านจึงอาจประสบภัยจากธรรมชาติได้ เช่น น้ำท่วมหรือฝนแล้งทำให้เกิดผู้ที่ประสบความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจขึ้นได้ แต่ระบบเครือญาติใน ตำบลเนินฆ้อก็ได้ก่อให้เกิดการสร้างสวัสดิการของชุมชนขึ้นมา คือ การมี กลไกช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก โดยผู้ที่ไม่ประสบภัยก็จะช่วยเหลือแบ่งปัน ให้กับผู้ที่ประสบภัย

¹²พิน แม่นหมาย, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 บ้านเนินฆ้อ และปราชญ์ของชุมชน ต.เนินฆ้อ. สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552.

¹³วีรติ รัตนวิจิตร, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4 บ้านถนนกระเพรา. สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2551.

ในช่วงปี พ.ศ. 2436 จนถึง พ.ศ. 2457 พบว่า กลไกรัฐส่วนกลาง ยังไม่สามารถขยายกลไกแทรกลงไปในตัวบดินเหนียว ประกอบกับภายในชุมชน ตัวบดินเหนียวนั้นชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ เงื่อนไขทั้งสองประการนี้จึงทำให้ชุมชนสามารถสืบทอดวัฒนธรรมทางการเมืองแบบ ผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมไว้ได้ วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในช่วงนี้ จึงเป็นการผลิตซ้ำระบบนายบ้านบนฐานการปกครองตนเองต่อเนื่องจากอดีต ดังนี้

การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของตัวบดินเหนียวเป็นการที่ชุมชนสามารถผลิตปัจจัยยังชีพพื้นฐานของตนเองได้ภายในชุมชน เช่น การทำนาผลิตข้าว การสร้างบ้านโดยอาศัยการเอาแรงกัน การทอผ้าใช้เองในแต่ละครอบครัว ตลอดจนถึงการร่วมมือกันในชุมชนผลิตสมุนไพรเพื่อเป็นยารักษาโรคโดยมี วัดเป็นศูนย์กลางในการดำเนินงาน

ส่วนข้อจำกัดของกลไกรัฐภายนอกในการขยายตัวลงสู่ชุมชนตัวบดินเหนียว นั้นเกิดขึ้นจากเงื่อนไขที่วาระยะทางระหว่างชุมชนตัวบดินเหนียวกับ กลไกรัฐคือ อำเภอกว้างอยู่ห่างกันมากและต้องใช้เกวียนในการเดินทาง ในขณะที่ข้าราชการมีจำนวนน้อยไม่เพียงพอสำหรับการเก็บส่วย ดังนั้น ชาวบ้านต้องเดินทางไปเสียส่วยเองแต่เนื่องจากกลไกของรัฐยังไม่เข้มแข็งจึงทำให้ชาวบ้านไม่ไปเสียส่วยที่อำเภอ

ในบริบทของสภาพที่ปลอดอำนาจรัฐจากส่วนกลางและต้องปกครองตนเองทำให้ชาวบ้านในตัวบดินเหนียวเลือกผู้นำที่เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมทางการเมืองที่ตั้งอยู่บนฐานของระบบเครือญาติและระบบคุณธรรมที่เรียกกันว่า “นายบ้าน” ระบบนายบ้านเป็นการปกครองที่อาศัยผู้อาวุโสที่เป็นคนดี มีคุณธรรมที่ชาวบ้านยอมรับ มีคุณธรรมที่สำคัญ ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ความเสียสละ และความขยันอดทน ดังนั้น นายบ้านจึงเป็นผู้นำแบบผู้รับใช้ชุมชน¹⁴

¹⁴จรัล ชาญเขียว, นายกเทศมนตรีตำบลเนินฆ้อ, สัมภาษณ์, 26 พฤศจิกายน 2551.

แต่ในบางครั้งมีการแยกระบบนายบ้านออกเป็นนายบ้าน นายหมู่ หรือ นายวัดเพื่อแบ่งกันทำหน้าที่ เช่นกรณีของหมู่บ้านถนนกะเพราพบว่า มีคนที่ เป็นนายบ้าน นายหมู่ หรือนายวัดในอดีต¹⁵

ส่วนกระบวนการได้มาของนายบ้านนั้นจะตั้งอยู่บนความเห็นพ้องต้อง กันหรือการมีสมานฉันท์ระหว่างชาวบ้านภายใต้ชุมชนขนาดเล็กและการจัดการ ปกครองของระบบนายบ้านนั้นจะเป็นการตัดสินใจทำงานเพื่อส่วนรวมของ ชุมชนโดยผู้นำเป็นสำคัญ การทำงานเพื่อส่วนรวมของชุมชนในอดีตที่นายบ้าน มีบทบาทในการจัดการปกครองที่สำคัญนั้นมีอยู่ 2 ประการหลักคือ การจัดการ ความขัดแย้งในชุมชนและการประสานงานให้เกิดความร่วมมือกันชุมชน

นอกจากนี้ ภายใต้ระบบนายบ้านยังมีบุคคลที่มีบทบาทในการใช้กำลัง เพื่อคุ้มครองคนในหมู่บ้านที่เรียกกันว่า “นักเลง” เนื่องจาก “นายบ้านมีแต่ พระคุณไม่ใช้พระเดช”¹⁶ ในขณะที่ระบบนายบ้านมีการจัดการภายในชุมชน ระบบนักเลงจะเป็นเรื่องการจัดการระหว่างชุมชน นักเลงเป็นบุคคลที่พร้อมจะ ใช้กำลังเพื่อคุ้มครองชุมชนหมู่บ้านจากปัญหาภายนอกโดยไม่ได้รับค่าคุ้มครอง ที่เรียกว่า “ค่านักเลง” เนื่องจากถือว่าเป็นการช่วยคุ้มครองญาติพี่น้องตนเอง เช่น การมีคนแปลกหน้าเข้าออกหมู่บ้าน การแย่งผู้หญิงกัน การมีพลังอำนาจ ของนักเลง เป็นต้น

2. วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในตำบลเนินซ้อในช่วงการ ปกครองท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2457-2537

หลังการเกิดการปกครองท้องถิ่นในปี พ.ศ. 2457 ในตำบลเนินซ้อ ยังมีการสืบทอดวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวสุโชนฐานคุณธรรม แต่มีพลวัตเปลี่ยนรูปแบบจากนายบ้านมาเป็นกำนันผู้ใหญ่บ้านบนฐาน คุณธรรม เนื่องจากยังไม่มี การแทรกแซงของกลไกรัฐและระบบทุนนิยมทำให้

¹⁵ สำออย รัตนวิจิตร, ประธานกลุ่มประมงพื้นบ้านหมู่ที่ 4, 8 และ 9. สัมภาษณ์, 26 พฤศจิกายน 2551.

¹⁶ พิน แมนหมาย, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 บ้านเนินซ้อ และปราชญ์ของชุมชน ต.เนินซ้อ. สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2552.

วัฒนธรรมชุมชนยังคงดำรงไว้ซึ่งกลไกภายในชุมชนตำบลเนินซ้อ คือ กลไกวัดของพุทธศาสนา และกลไกการเอาแรงของระบบเครือญาติ

กำนันผู้ใหญ่บ้านบนฐานคุณธรรมมีลักษณะที่สำคัญคือ¹⁷

- 1) นายบ้านเดิมเป็นผู้ใหญ่บ้าน
- 2) มีผู้ใหญ่บ้านคนใหม่แต่ยังคงนายบ้านไว้เป็นผู้นำตามธรรมชาติ นายบ้านที่ไม่ได้ถูกเลือกให้เป็นกำนันผู้ใหญ่บ้านก็จะถูกตั้งให้เป็นผู้อาวุโส เวลาเมื่อไรก็ไปปรึกษาหารือก็กลายมาเป็นระบบผู้อาวุโส
- 3) กำนันผู้ใหญ่บ้านยังเป็นคนของหมู่บ้านเพราะต้องพึ่งพาชาวบ้านคนอื่น ๆ ในเรื่องการเอาแรง

กำนันผู้ใหญ่บ้านบนฐานคุณธรรมค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปเป็นกำนันผู้ใหญ่บ้านบนฐานอุปถัมภ์เมื่อกลไกของรัฐและระบบทุนนิยมได้ขยายเข้ามาแทนที่กลไกของระบบเครือญาติและพุทธศาสนา

ในขณะที่กลไกของรัฐขยายผ่านกลไกการปกครองท้องถิ่น การศึกษาในระบบโรงเรียนและสถานือนามัยบนฐานสาธารณูปโภคสมัยใหม่ได้เข้าไปแทนที่กลไกวัดของพุทธศาสนา ระบบทุนนิยมก็ได้ขยายการผลิตเพื่อขาย และเศรษฐกิจเงินตราได้เข้าไปมีบทบาทแทนที่กลไกการเอาแรงลงแขกของระบบเครือญาติ ผลการแทนที่ของกลไกเดิมของชุมชนด้วยกลไกของรัฐและระบบทุนนิยมมีผลกระทบให้วิถีชีวิตของคนในตำบลเนินซ้อเปลี่ยนจากการพึ่งพาอาศัยกันเองภายในชุมชนมาสู่การพึ่งพิงเศรษฐกิจเงินตรามากขึ้น ดังนั้น จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนจากระบบกำนันผู้ใหญ่บ้านบนฐานคุณธรรมมาสู่กำนันผู้ใหญ่บ้านบนฐานอุปถัมภ์

กำนันผู้ใหญ่บ้านบนฐานอุปถัมภ์เกิดขึ้นจากความจำเป็นของชาวบ้านที่ต้องพึ่งผู้นำในการเลือกตั้งโดยผู้นำจะให้สิ่งของตอบแทนแก่ชาวบ้านเพื่อลงคะแนนเสียงให้ในระยะแรกและต่อมาก็ได้เปลี่ยนรูปแบบไปสู่การซื้อสิทธิ์ขายเสียงมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การสร้างระบบอุปถัมภ์ภายในตำบล

¹⁷พิน แม่นหมาย, อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 บ้านเนินซ้อ และประจักษ์ของชุมชน ต.เนินซ้อ, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2551.

เนินตัวเองไม่สามารถเข้มแข็งได้เพราะมีความแตกต่างทางทรัพยากรกันน้อย เช่น รายได้ของคนในชุมชนไม่ได้ห่างกันมากจึงนำไปสู่การพึ่งพิงทรัพยากรจากภายนอก คือ การสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนในตำบลเนินซ้อ ในฐานะผู้ได้อุปถัมภ์กับนักการเมืองภายนอก เช่น สมาชิกสภาจังหวัด (ส.จ.) หรือ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.)

สายสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในตำบลเนินซ้อเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์แบบลูกพี่กับลูกน้องโดยนักการเมืองภายนอกเป็นผู้ให้ความคุ้มครองดูแลและสร้างความก้าวหน้าในการพัฒนาชุมชน เช่น การสนับสนุนเกี่ยวกับโครงการก่อสร้างพื้นฐาน การให้เงินเพื่อการเลือกตั้ง ในขณะที่ผู้นำชุมชนตำบลเนินซ้อก็จะมีบทบาทเป็นลูกน้องที่คอยรับใช้นักการเมือง เช่น การเป็นหัวคะแนนในช่วงการเลือกตั้งระดับจังหวัด¹⁸ สายสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ดังกล่าวได้ก่อรูปแบบคิดทางการเมืองในรูปแบบใหม่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ คือ ความเชื่อยึดติดในผู้นำแบบที่เน้นการให้พระคุณและ/หรือพระเดช ในขณะที่เดียวกันก็ถือว่าผู้ตามจะต้องมีแนวคิดเกี่ยวกับบุญคุณหรือความจริงภักดี แนวคิดดังกล่าวถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินซ้อที่กำลังก่อรูปขึ้นมาใหม่¹⁹

3. วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในตำบลเนินซ้อในช่วงการปกครองส่วนท้องถิ่นตั้งแต่ พ.ศ. 2537-2552 : วัฒนธรรมทางการเมืองในช่วงเปลี่ยนผ่านของตำบลเนินซ้อ

วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินซ้อในช่วงเปลี่ยนผ่านหลังการเข้ามาของการปกครองส่วนท้องถิ่นปี พ.ศ. 2537 เป็นสถานการณ์การต่อสู้ระหว่างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมที่สืบทอดมา

¹⁸ กฤษฏา ดวงแก้ว, อดีตนายกองค์การบริหารส่วนตำบลเนินซ้อ. สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2552.

¹⁹ พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต, โครงสร้างอำนาจและชนชั้นนำในสังคมไทย: ศึกษากรณีหมู่บ้านดั้งเดิมและหมู่บ้านที่กำลังเปลี่ยนแปลง. วิทยานิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนาสังคม, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2530. หน้า 24-28; นิธิ เอียวศรีวงศ์. "คำถามถึงอนาคตของระบบอุปถัมภ์ไทย" ผู้จัดการรายวัน. 26 สิงหาคม 2525. หน้า 9.

จากอดีต วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอุปถัมภ์ และวัฒนธรรมทางการเมืองแบบทุนนิยม กล่าวคือ

วัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีตไม่สามารถพัฒนากลไกใหม่ที่มีประสิทธิภาพของตนเองได้หลังจากที่กลไกวัดและระบบการเอาแรงร่วมมือช่วยเหลือกันในระบบเครือญาติได้ถูกแทนที่ด้วยกลไกของรัฐบาลราชการและกลไกการผลิตเพื่อขาย รวมถึงเศรษฐกิจเงินตราของระบบทุนนิยม ดังนั้น จึงได้มีการก่อรูปของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอุปถัมภ์เข้ามาแทนที่ แต่วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอุปถัมภ์ไม่สามารถลงหลักปักหลักจนเป็นวิถีการทำงานส่วนรวมในตำบลเนินซ้อได้อย่างมั่นคง เนื่องจากสายสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างผู้นำชุมชนภายในตำบลเนินซ้อและผู้อุปถัมภ์ที่เป็นนักการเมืองภายนอก มีลักษณะการแลกเปลี่ยนที่มีการทุจริตของผู้อุปถัมภ์สูงเกินไป เช่น การกินเปอร์เซ็นต์จากโครงการรับเหมาที่ทำงานร่วมกับลูกน้องสูงเกินไป นอกจากนี้ นักการเมืองภายนอกที่เป็นผู้นำอุปถัมภ์ที่เป็นผู้อุปถัมภ์เดิมมีบทบาทลดลงจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจในจังหวัดระยองจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะจัดสรรงบประมาณให้แก่ผู้นำชุมชนตำบลเนินซ้อที่เป็นลูกน้องได้

นอกจากนี้ ในบางหมู่บ้านของตำบลเนินซ้อได้เริ่มมีการก่อรูปวัฒนธรรมทางการเมืองแบบทุนนิยมโดยการเข้ามามีอำนาจในการบริหารหมู่บ้านของกลุ่มที่เรียกว่า "กลุ่มหัวการค้า" ซึ่งเป็นหน่ออ่อนของระบบทุนนิยม วัฒนธรรมทางการเมืองแบบทุนนิยมสามารถก่อรูปขึ้นมาได้เนื่องจากสามารถตอบสนองการเปลี่ยนแปลงของตำบลเนินซ้อซึ่งวัฒนธรรมทางการเมืองเก่ายังไม่สามารถจัดการได้ คือ

1) การเป็นผู้นำในบริบทของการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านสมัยใหม่นั้นต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรและมีปฏิสัมพันธ์กับพลังภายนอกชุมชน ในขณะที่วัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสยังพึ่งการเอาแรงช่วยเหลือกันทำงานและการพึ่งตนเองภายในหมู่บ้านเป็นหลัก

2) การขยายตัวของบทบาทของการเลือกตั้งสมัยใหม่ในหมู่บ้านแต่เดิมนั้นการได้มาซึ่งผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้าน ถึงแม้ พ.ร.บ.ลักษณะปกครอง

ห้องที่จะกำหนดให้มีการเลือกตั้งโดยตรงมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2457 แต่ในหมู่บ้านก็ยังมีกลไกของผู้นำอาวุโสในการปรึกษาหารือเพื่อสรรหามุขคณิกที่จะนำไปให้ชาวบ้านเลือกตั้งซึ่งส่วนใหญ่จะสรรหามาคนเดียว ดังนั้น จึงไม่จำเป็นต้องให้ชาวบ้านลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง แต่เมื่อมีการแตกตัวออกเป็นกลุ่มต่างๆ ในหมู่บ้านมากขึ้น ทำให้มีผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านมากกว่า 1 คน จึงเป็นเงื่อนไขให้ต้องมีการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งโดยไม่เปิดเผยทำให้ชุมชนไม่สามารถควบคุมเสียงชาวบ้านได้

อย่างไรก็ดี วัฒนธรรมแบบทุนนิยมยังไม่สามารถเดินโตจนไปครอบงำวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเก่าได้ เนื่องจากเมื่อกลุ่มหัวการค้าได้เข้าไปบริหารหมู่บ้านโดยอาศัยการปรับทุนทางสังคมของหมู่บ้าน ให้เป็นสินค้า (commodification of social capital) การปรับทุนทางสังคมดังกล่าวเป็นกระบวนการจัดทำโครงการพัฒนาเพื่อมุ่งหางบประมาณเข้ากลุ่มตัวเองและการทำธุรกิจการพัฒนาชุมชนโดยกิจกรรมท่องเที่ยวดูงานและโฮมสเตย์ โดยปกปิดกระบวนการจากการสร้างวาทกรรม "เวทีสภาหมู่บ้าน" รวมถึงวาทกรรม "เศรษฐกิจพอเพียง" การบริหารหมู่บ้านของกลุ่มหัวการค้าได้เข้าไปขัดแย้งและทำลายกลไกหลักของวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม คือ วัดและร้านค้าชุมชน ดังนั้น จึงได้เกิดการตอบโต้ของวัฒนธรรมทางการเมืองเก่าโดยการนำของผู้นำอาวุโสในการช่วงชิงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านที่มีการเลือกตั้งใหม่ สถานการณ์ในปัจจุบันของหมู่บ้านจึงเป็นการดำรงอยู่ของความขัดแย้งของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมและวัฒนธรรมทางการเมืองแบบทุนนิยม

อภิปรายผลการศึกษา

ในการวิเคราะห์ถึงองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย ผู้วิจัยจะอภิปรายเปรียบเทียบระหว่างข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาและองค์ความรู้เดิม ดังนี้

จากการศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กรณีศึกษาเฉพาะชุมชน ต.เนินฆ้อ อ.แก่ง จ.ระยอง พบว่า ชุมชนในระดับตำบลเนินฆ้อมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่เป็นอัตลักษณ์

ของตนเองซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของนิธิ เอียวศรีวงศ์²⁰ ได้ชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยนอกจากมีวัฒนธรรมทางการเมืองของกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางแล้วยังมีวัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้านด้วยคือ วัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้านที่ตำบลเนินซ้อเป็นระบบคิดหรือระบบคุณค่าที่เกี่ยวกับการจัดการเรื่องส่วนรวมของชุมชน เช่น กิจกรรมที่เกี่ยวกับเครื่องญาติ งานของวัดในอดีตหรือโครงการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนดังกล่าวพัฒนามาจากวิถีชีวิตแบบหมู่บ้านในอดีต ดังนั้น วัฒนธรรมทางการเมืองในอดีต จึงเป็นระบบคิดที่เน้นคุณธรรมแบบพุทธศาสนาบนฐานของระบบเครือญาติซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา²¹ ที่ให้ความสำคัญต่อความเชื่อคุณธรรมแบบพุทธศาสนาและการดำรงอยู่ของระบบเครือญาติ

ข้อค้นพบจากการศึกษาชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินซ้อในช่วงเวลาที่ศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436-2552 มีพลวัตและการเปลี่ยนแปลงตามลำดับ ตามปฏิสัมพันธ์ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกชุมชน คือ พลังความเข้มแข็งของวัฒนธรรมชุมชนเดิมและบทบาทการขยายตัวกลไกรัฐราชการ รวมถึงระบบทุนนิยม ดังนั้น วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินซ้อซึ่งสืบทอดจากวิถีชีวิตแบบหมู่บ้านในอดีตจึงเป็นวัฒนธรรมแบบผู้นำาวุธโบราณบนฐานคุณธรรม แต่หลังจากที่มีการขยายตัวของกลไกรัฐราชการและระบบทุนนิยมพัฒนามาสู่การก่อรูปของวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ คือ แนวคิดแบบอุปถัมภ์และแนวคิดแบบทุนนิยม ดังนั้น วัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนตำบลเนินซ้อในปัจจุบันจึงไม่ใช่ลักษณะแบบประชาธิปไตยของหมู่บ้านที่มีระบบการถ่วงดุลระหว่างอำนาจของกลุ่มผู้นำต่างๆ ในชุมชน ถึงแม้ว่าตำบลเนินซ้อในอดีตจะมีความขัดแย้งภายในชุมชนดังจะเห็นได้จากระบบผู้นำ

²⁰นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมทางการเมืองไทย" ใน เอกสารการประชุมวิชาการ วัฒนธรรมการเมือง จริยธรรม และการปกครอง. (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, 2550), หน้า 3-22.

²¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศสุภา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด, 2541).

และวัดเป็นกลไกหลักในการจัดการความขัดแย้ง อย่างไรก็ตาม การพัฒนาการของประชาธิปไตยในตำบลเนินฆ้อนั้นจะเริ่มต้นจากรูปแบบการเลือกตั้งมากกว่า การถ่วงดุลระหว่างอำนาจ

วัฒนธรรมทางการเมืองของตำบลเนินฆ้อในปัจจุบันถือได้ว่าเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านคือ มีการต่อสู้ช่วงชิงระหว่างวัฒนธรรมแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมกับวัฒนธรรมบนฐานอุปถัมภ์และวัฒนธรรมแบบทุนนิยม ดังนั้น ผลการศึกษาจึงไม่สอดคล้องกับงานของฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา²² ที่มองเห็นว่าชุมชนในท้องถิ่นยังคงมีการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนบนฐานพุทธศาสนาและเครือญาติเป็นหลัก

เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของไทยตามกรอบคิดของตะวันตกที่เน้นหน่วยการศึกษาในระดับชาติพบว่า วัฒนธรรมทางการเมืองในชุมชนชนบทมีลักษณะแบบไพร่ฟ้าผสมผสานกับแบบคับแคบ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้า คือ ประชาชนมักยอมรับอำนาจของรัฐบาล มีความรู้ความเข้าใจและความรู้สึกเกี่ยวกับระบบการเมืองโดยทั่วไป แต่ยังไม่สนใจที่จะมีส่วนร่วมทางการเมืองในทุกกระบวนการทางการเมือง ส่วนวัฒนธรรมทางการเมืองแบบคับแคบ คือ ประชาชนไม่มีความรู้ความเข้าใจในระบอบการเมือง ไม่รับรู้เกี่ยวกับการดำเนินงานของสถาบันทางการเมือง รวมถึงไม่คิดที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองด้วย ดังนั้น คนในชนบทถึงแม้ว่าจะสามารถติดตามข่าวสารข้อมูลทางการเมืองได้รวดเร็วและมากพอที่จะใช้วิเคราะห์สถานการณ์ทางการเมืองได้ จึงมักให้ความร่วมมือกับระบบราชการ แต่ยังมีได้กระตือรือร้นที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองท้องถิ่นโดยปล่อยให้เป็นที่ของผู้นำหมู่บ้าน กำนันและผู้นำท้องถิ่น²³

²² แหล่งเดิม.

²³ พลศักดิ์ จิระไกรศิริ, "ปัญหาการเมืองไทยด้านวัฒนธรรมทางการเมือง" ใน เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการประชุมวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ แห่งชาติ ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2545), หน้า 1-17.

ชุมชนในตำบลเนินซ้อมีการแข่งขันและช่วงชิงการนำระหว่างวัฒนธรรมทางการเมือง 3 รูปแบบคือ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรม วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอุปถัมภ์ และวัฒนธรรมทางการเมืองแบบทุนนิยม โดยมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสเป็นวัฒนธรรมหลักที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต ดังนั้น จึงพบว่าชาวบ้านมีความกระตือรือร้นและตื่นตัวทางการเมืองในฐานะที่การเมืองเป็นเรื่องกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน

ข้อเสนอแนะในการพัฒนาทางการเมือง

จากข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษา ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีข้อเสนอแนะในการพัฒนาทางการเมืองดังนี้

1. จากการศึกษาในกรณีตำบลเนินซ้อชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมทางการเมืองในฐานะที่เป็นระบบคุณค่าเกี่ยวกับการทำงานของส่วนรวมที่ตั้งอยู่บนฐานของระบบคุณธรรมแบบพุทธศาสนาซึ่งดำรงอยู่ ถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงและถูกลดบทบาทลงไประดับหนึ่ง แต่ก็ยังไม่ถึงขั้นที่ฟื้นฟูไม่ได้ ดังนั้น เพื่อรักษาอัตลักษณ์และการกำหนดกิจกรรมของส่วนรวมด้วยความเป็นตัวของตัวเองได้ จึงควรมีการฟื้นฟูกลไกเดิมและพัฒนากลไกใหม่ของระบบคุณธรรมแบบพุทธศาสนา เช่น การสร้างบทบาทใหม่ของวัดในงานส่วนรวมของชุมชนสมัยใหม่ การสร้างกลไกทางการเมืองใหม่ในการพัฒนาประชาธิปไตยแบบชุมชนและการสร้างกลไกสวัสดิการชุมชนใหม่ที่พัฒนามาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมเพื่อสร้างความมั่นคงของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งถึงตาย

2. จากผลการศึกษาที่พบว่า ชุมชนตำบลเนินซ้อมีวัฒนธรรมทางการเมืองในการจัดการชุมชนของตนเอง ดังนั้น ในการวางแผนพัฒนาทางการเมืองซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักอันหนึ่งคือ เสริมสร้างวัฒนธรรมอันดีทางการเมือง วิถีชีวิตประชาธิปไตยและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในทางการเมือง และการปกครองในระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข จากวัตถุประสงค์ของสภาพพัฒนาทางการเมืองดังกล่าว จำเป็นต้องพิจารณาหน่วยในการพัฒนาที่ระดับชุมชน ชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนมิใช่เป็นการดำเนินงานจากระดับชาติลงมาสู่ชุมชนโดยอาศัยตัวแบบการพัฒนาทางการเมือง

ที่มาจากฐานประสบการณ์ของคนในกรุงเทพฯ และการศึกษาจากตะวันตก ดังนั้น การพัฒนาวัฒนธรรมทางเมืองของชาติจึงจำเป็นต้องยอมรับความหลากหลายของวัฒนธรรมในชุมชนแต่ละท้องถิ่นและแต่ละภาค หลังจากนั้นก็จะสามารถบูรณาการวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนที่หลากหลายให้ประสานเป็นวัฒนธรรมของชาติได้

3. ในการทบทวนพระราชบัญญัติสภาพัฒนาการเมือง พ.ศ. 2551 ที่มีขึ้นในปี พ.ศ. 2554 นั้นจำเป็นต้องใช้ฐานความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองของชุมชนเป็นแกนหลักในการปรับปรุงแก้ไขกฎหมาย เนื่องจากชีวิตทางการเมืองของคนไทยส่วนใหญ่ในชนบทยังผูกพันอยู่กับระบบคุณค่าในการจัดการเรื่องส่วนรวมในระดับของชุมชนเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ควรมีการบูรณาการระหว่างวัฒนธรรมทางการเมืองของชาวบ้านกับวัฒนธรรมทางการเมืองของคนในเมืองเพื่อพัฒนาเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองของชาติต่อไป

4. ในการที่จะสืบทอดวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผู้นำอาวุโสบนฐานคุณธรรมในช่วงเปลี่ยนผ่านที่มีการชิงชิงการนำกับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบอุปถัมภ์และวัฒนธรรมทางการเมืองแบบทุนนิยมนั้นควรมีการพัฒนากลไกใหม่เพิ่มเติมของวัฒนธรรมเชิงคุณธรรมที่มีอยู่เดิมเนื่องจากกลไกร้านค้าชุมชนและองค์กรชุมชนที่เกี่ยวข้องอาจจะไม่สอดคล้องต่อสถานการณ์ในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปเพราะในปัจจุบันชุมชนท้องถิ่นได้รับการกระจายงบประมาณจากส่วนกลางผ่านมาทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภายใต้กฎหมายแผนและขั้นตอนกระจายอำนาจ นอกจากนี้ ร้านค้าชุมชนจะต้องเผชิญหน้ากับการแข่งขันกับการขยายตัวของระบบทุนนิยมที่เข้ามาในตำบลเนินซ้อมากขึ้น เช่น การขยายตัวของร้านสะดวกซื้อ 7-eleven ดังนั้น จึงควรสร้างองค์กรชุมชนใหม่คือ สภาพองค์กรชุมชนระดับตำบลตามพระราชบัญญัติที่ออกมาบังคับใช้ในปี พ.ศ. 2551 อย่างไรก็ตาม จะพบว่าถึงแม้ในตำบลเนินซ้อจะมีคนกลุ่มหนึ่งจัดตั้งสภาพองค์กรชุมชนตำบลเนินซ้อแล้ว แต่องค์กรดังกล่าวยังมีได้ดำเนินการเป็นตัวแทนของชาวบ้านทั้งตำบล แต่จำกัดอยู่ในคนบางกลุ่มในบางหมู่บ้านเท่านั้น จึงควรปรับสภาพองค์กรชุมชนตำบลเนินซ้อให้ดำเนินการสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของกฎหมายมากขึ้น

บรรณานุกรม

- กฤษฎา ดวงแก้ว. อดีตนายองค์การบริหารส่วนตำบลเนินซ้อ. สัมภาษณ์, วันที่ 19 สิงหาคม 2552.
- จรัล ชาญเขียว. นายกเทศมนตรีตำบลเนินซ้อ. สัมภาษณ์, วันที่ 26 พฤศจิกายน 2551.
- จุมพล หลิมพานิช. "วัฒนธรรมทางการเมืองกับการพัฒนาทางการเมือง" ใน เอกสารการสอนชุดวิชา หลักสูตรศาสตร์และการบริหาร เล่มที่ 1 หน่วยที่ 1-8. รวบรวมโดย สาขาวิชาวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2532.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศสุภา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด, 2541.
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการปฏิวัติขนาดครอบครัวในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยและตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2542.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. "คำตามถึงอนาคตของระบบอุปถัมภ์ไทย" ผู้จัดการรายวัน. 26 สิงหาคม 2525.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. "วัฒนธรรมทางการเมืองไทย" ใน เอกสารการประชุมวิชาการ วัฒนธรรมการเมือง จริยธรรม และการปกครอง. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, 2550.
- บุปผา รัตนพงศ์. อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัดคงคาราราม. สัมภาษณ์, วันที่ 12 ตุลาคม 2551.
- พลศักดิ์ จิรไกรศิริ. "วัฒนธรรมทางการเมืองของไทย: ข้อเสนอจากการวิจัยเชิงประจักษ์" ใน พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และพลศักดิ์ จิรไกรศิริ (บรรณาธิการ). วัฒนธรรมทางการเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2524.

6. ด้านความก้าวหน้า เทศบาลตำบลบางพระควรสร้างโอกาสในความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่ที่ปฏิบัติอยู่ของบุคลากร โดยการพิจารณาความดีความชอบจากผู้บริหารของหน่วยงานอย่างยุติธรรม โปร่งใส และตรวจสอบได้

7. ด้านความรับผิดชอบ บุคลากรส่วนใหญ่ไม่ค่อยพึงพอใจกับทำงานนอกเวลาราชการ ดังนั้นเทศบาลตำบลบางพระควรสร้างแรงจูงใจให้บุคลากรมาทำงานนอกเวลาราชการมากขึ้น เช่น การจ่ายเงินพิเศษล่วงหน้า (โอที) ให้มากขึ้น หรือการพิจารณาความดีความชอบเป็นกรณีพิเศษ เป็นต้น